

Governmentalitet i samoprekarizacija

O normalizaciji kulturnih proizvođača

Isabell Lorey

Prevod: Marijana Cvetković

Za neke od nas, kao proizvođače u kulturi [\[1\]](#), ideja stalnog zaposlenja u instituciji je nešto što čak i ne razmatramo, ili to činimo samo za period od par godina. Posle toga uvek želimo nešto drugačije. Zar nije uvek bilo bitno ne biti prisiljen da se posvetiš samo jednoj stvari, jednom klasičnom poslu, ne prodati se i dosledno biti primoran da odustaneš od mnogih drugih aktivnosti do kojih ti je stalo? Zar nije bilo važno ne adaptirati se ograničenjima institucije, sačuvati vreme i energiju da bi se radilo na kreativnim i, možda, političkim projektima koji nas zaista zanimaju? Zar nije više-manje dobro plaćen posao rado prihvaćen na određeni period, kada se pojavi prilika, da bi se onda ponovo napustio kada više nije odgovarajući? Onda bi ostalo bar nešto novca da se izdrži tokom nekog nama važnog projekta, koji bi verovatno bio manje plaćen, ali bi donosio više zadovoljstva.

Za ponašanje koje ovde opisujemo od suštinske važnosti je vera da je osoba izabrala svoj radni i životni status i da se ti izbori mogu organizovati relativno slobodno i autonomno. Ali, takođe svesno, izabrani su i nesigurnost, nedostatak kontinuiteta pod datim društvenim uslovima. Ipak, u nastavku, problem nije u pitanju “kada sam zaista odlučio-la slobodno?”, ili “kada delujem autonomno?”, već u načinima na koje su ideje autonomije i slobode konstitutivno povezane sa hegemonim modalitetima subjektivacije u zapadnim kapitalističkim društvima. Fokus ovog teksta je, dakle, na tome dokle “samo-izabrana” prekarizacija doprinosi stvaranju uslova da bi se postalo akter neoliberalnih političkih i ekonomskih odnosa.

Nijedan stav o proizvođačima u kulturi ili svima onima koji su trenutno u situaciji koja je prekarna ne može se izvući iz ove perspektive. Međutim, ono što postaje vidljivo kada se problematizuje “samo-izabrana” prekarizacija su istorijske linije sile [\[2\]](#) moderne buržoaske subjektivacije, koje su savršeno hegemonne, normalizujuće i blokiraju svaki “protiv-stav” [\[3\]](#).

Da bi se pokazala genealogija ovih linija sile, prvo ću se okrenuti konceptima “governmentaliteta” i “biopolitike” Mišela Fukoa. Nećemo se fokusirati na prekide i pukotine u linijama buržoaske subjektivacije, već umesto toga na njihove strukturalne i transformativne kontinuitete uključujući njihovu upletenost u tehnike vladavine u modernim zapadnim društvima sve do danas. Koje se ideje suvereniteta pojavljuju u ovim modernim dispozitivima vladanja? Koje linije sile tj. kakvi kontinuiteti, samo-dokazi i normalizacije mogu biti izvedeni o tome šta i kako mislimo i osećamo kao “samoizabrani” proizvođači u kulturi koji su došli u prekarnu poziciju u neoliberalnim uslovima, kako postojimo u svetu i, posebno, u takozvanim disidentskim praksama? Da li proizvođači u kulturi u prekarnom stanju možda otelovljuju “novu upravljačku normalnost” kroz izvesne odnose prema samom sebi i ideji suvereniteta?

Sa genealogijom linija sile buržoaske subjektivacije, tokom ovog teksta ću praviti razlike između prekarizacije kao devijacije, i u skladu sa tim, kontradikcije liberalnom governmentalitetu, sa jedne strane, i kao hegemonne funkcije neoliberalnog governmentaliteta sa druge, da bih najzad pojasnila odnos između ova dva koncepta na primeru “slobodne” odluke za prekarni život i rad.

Biopolitički governmentalitet

Terminom “governmentalitet” Mišel Fuko je definisao strukturnu isprepletanost vlade jedne Države i tehnika samovladanja u zapadnim društvima. Ova povezanost između Države i stanovništva kao subjekata nije bezvremena konstanta. Najpre je tokom 18. veka utvrđeno ono što se razvijalo još od 16. veka: nova vladalačka tehnika, ili preciznije, linije sile modernih tehnika vladanja sve do danas. Tradicionalni suveren, za koga Fuko uvodi karakter iz Makijavelijevog “Vladaoca” iz 16. veka kao prototip, i Hobsova dobrovoljna zajednica zasnovana na društvenom ugovoru podčinjenih iz 17. veka, nisu se još uvek bavili vladanjem “narodom” zarad svog blagostanja, već su najpre bili zainteresovani za dominaciju nad njima zarad blagostanja suverena. Tek je tokom 18. veka, kada su liberalizam i buržoazija postali hegemoni, stanovništvo ušlo u fokus moći i zajedno sa njim, vladavina koja je orijentisana na život “naroda” i poboljšanje tog života. Moć Države nije više zavisila samo od veličine teritorije ili trgovačkih, autoritarnih ograničenja nad podređenima, već na “sreći” stanovništva,^[4] na njihovom životu i stalnom poboljšanju tog života.

Tokom 18. veka, metode vladanja nastavile su da se transformišu prema političkoj ekonomiji liberalizma: samonametnuta ograničenja nad vladom u korist slobodnog tržišta sa jedne strane, i, sa druge, populacija subjekata koji su bili vezani za ekonomske paradigme u svom načinu mišljenja i ponašanja. Ovi subjekti nisu bili prosto podčinjeni sredstvima poslušnosti, već su postali podložni vladanju tako da “njihova životna očekivanja, njihovo zdravlje i oblici njihovog ponašanja bivaju uključeni u kompleksne i umrežene odnose sa tim ekonomskim procesima” (Foucault 2004b, str.42). Liberalni načini vladanja predstavljali su bazičnu strukturu za moderni governmentalitet, koji je uvek bio biopolitičan^[5]. Ili, drugim rečima: liberalizam je bio ekonomski i politički okvir biopolitike i, isto tako, “neizostavni element u razvoju kapitalizma” (Foucault 1980, str. 141-42).

Snaga i bogatstvo države na kraju 18. veka zavisili su još više od zdravlja njenog stanovništva. U buržoaskom liberalnom kontekstu, vladajuća politika orijentisana na to znači, sve do danas, uspostavljanje i proizvodnju normalnosti i na njeno obezbeđenje. Za to je neophodna ogromna količina podataka; prave se statistike, izračunavaju se verovatnoće stope rađanja i umiranja, učestalosti bolesti, životni uslovi, sredstva za ishranu i tako dalje. Ipak, to nije bilo dovoljno. Da bi se proizveli standardi za javno zdravlje, i da bi se oni maksimizirali, ove bio-produktivne, biopolitičke metode vladanja kao podrška životu takođe zahtevaju aktivno učešće svake pojedinačne individue, što znači njihovo samo-vladanje.

Fuko piše u “Istoriji seksualnosti”: “Zapadni čovek je postepeno učio šta znači biti živa vrsta u živom svetu, imati telo, uslove egzistencije, verovatnoće života, individualno i kolektivno blagostanje, snage koje se mogu modifikovati, i prostor u kojem oni mogu da se distribuiraju na optimalan način” (Foucault 1980, str. 142, podvukla I.L.). Ovde Fuko opisuje dve stvari koje smatram suštinskim: moderna individua mora naučiti kako da razvije odnos sa “samim sobom” koje je kreativno i produktivno, odnos u kome je moguće oblikovati svoje “sopstveno” telo, “sopstveni” život, “sopstvenog” sebe. Filip Sarazan (Philipp Sarasin) u kontekstu zapadnjačkog diskursa higijene na kraju 18. i u ranom 19. veku, pokazuje pojavu “vere da je individua sasvim sposobna da oceni svoje zdravlje, bolest ili čak, vreme smrti” (Sarasin 2001, str. 19; vidi i: Bublitz et al. 2000). Ova ideja sposobnosti da se oblikuje i uredi sopstvo nikada ne dolazi nezavisno od dispozitiva vladanja.

U kontekstu tehnologija selfa liberalne vladavine, atribut “sopstveni” uvek označava “posednički individualizam” (Macpherson 1962). Međutim, inicijalno, samo-odnosi orijentisani na imaginaciju svog “sopstva”, bili su primenljivi samo na buržoaziju, a onda idući postepeno ka kraju 19. veka, i na celu populaciju. Ovde nije po sredi pravni status subjekta, već strukturalni uslovi društva normalizacije: čovek mora biti sposoban da upravlja sobom, prepoznajući sebe kao subjekta seksualnosti, i mora naučiti da ima telo koje ostaje zdravo pažljivim odnosom (ishrana, higijena, životni uslovi), te može postati bolestan usled nepažnje prema sebi. U tom smislu, svi stanovnici moraju postati biopolitički subjekti (vidi Lorey 2006a).

U odnosu na radnike za nadnicu, ovakav imaginarij samo-odnosa^[6] znači da nečije sopstveno telo, konstituisano kao sopstveno vlasništvo, postaje “sopstveno” telo koje čovek mora prodati kao radnu snagu.

Takođe, u ovom smislu, moderna “slobodna” individua je prisiljena da ko-proizvodi sebe kroz takve moćne samo-odnose, da individua može dobro da proda svoju radnu snagu da bi živela život koji se stalno unapređuje.

Dakle, u modernim društvima, “umetnost vladanja” – što je bilo drugo ime koje je dao Fuko (1991) za governmentalitet – ne sastoji se primarno od bivanja represivnim, već “iznutra održavanom” samodisciplinom i samokontrolom.^[7] Uvođenje reda nad narodom, telima ili stvarima nije samo prisilno, već svi oni istovremeno aktivno učestvuju u tome. U centru problema tehnike vladanja nije pitanje regulisanja autonomnih, slobodnih subjekata, već regulisanje odnosa kroz koje se takozvani autonomni ili slobodni subjekti prvo konstituišu kao takvi.

Već u drugoj polovini 17. veka Džon Lok, koji je, prema Marksu, “pokazao.... da je buržoaski način mišljenja normalan način mišljenja kod ljudi” (Marx 1999), pisao je u delu “Dve rasprave o vladi” da je čovek “sopstveni gospodar, i vlasnik sebe i svog rada” (Locke 1823). Na početku modernog doba, vlasništvo je dobilo “antropološko značenje” (Castel 2005, 24) i za čoveka iz buržoaske klase, kao preduslov za njegovu formalnu slobodu kao građanina, i za radnika koji poseduje svoju radnu snagu i mora da je proda, slobodno, kao rad za nadnicu. Čini se da je to preduslov sa kojim bi pojedinac mogao postati nezavistan i slobodan od tradicionalnog sistema podčinjavanja i sigurnosti. Sa perspektivom biopolitičkog governmentaliteta, značenje vlasništva, međutim, prevazilazi ograničene nivoe građanskog statusa, kapitala i rada za nadnicu i, zapravo, treba da bude shvaćeno kao nešto sasvim opšte. Jer u biopolitičkom dispozitivu, odnosi telesnog vlasništva se primenjuju na čitavo stanovništvo kao vladajuća samo-vlada, a ne samo na građane ili radnike.^[8] Moderna osoba se, prema tome, konstituiše kroz posedujuće individualističke samo-odnose, koji su fundamentalni za istorijski specifične ideje autonomije i slobode. Strukturno, moderni odnosi-prema-sebi su bazirani – takođe i izvan ekonomske interpelacije – na relaciji prema sopstvenom telu kao sredstvu proizvodnje.

U ovom širem smislu ekonomije i biopolitike, linije preduzetnika rada, “preduzetnika samog sebe” (Pühl 2003) kao načina subjektivacije, vraćaju se na početke modernih liberalnih društava i nisu potpuno neoliberalni fenomen.^[9] Ovaj tip genealogije, naravno, preskače period društvenog, države blagostanja od kraja 19. veka, i povezuje uglavnom kompulzivno stvorene samo-preduzetnike u aktuelnoj rekonstrukciji i dekonstrukciji socijalne / države blagostanja sa fundamentalno liberalnim upravljačkim metodama subjektivacije od kraja 18. veka. Sa interpelacijom bivanja odgovornim prema sebi, nešto što je već propalo u 19. veku kao da se ponavlja sada, a to je primat vlasništva i konstrukt sigurnosti koji se za njega vezuje.

Vlasništvo je uvedeno u ranim fazama vladavine buržoazije kao zaštita protiv nesigurnosti socijalne egzistencije, kao sigurnost protiv ranjivosti u sekularizovanom društvu i dominaciji kneževa i kraljeva. Naposljetku, ovo je primenjeno samo na malobrojne, dok je na kraju 19. veka nacionalna država morala da garantuje socijalnu sigurnost za mnoge. Međutim, ne sledi automatski da današnja Država mora ponovo da preuzme razumljivu socijalnu funkciju zaštite i sigurnosti (npr, Castel 2005). Jer, to bi brzo u krajnje fleksibilnoj, zapadnoj nacionalnoj državi reprodukovalo vezu slobode i sigurnosti sa sličnim strukturalnim inkluzijama i ekskluzijama.

Normalizovani slobodni subjekti

U biopolitičkim društvima, stvaranje “normalnog” je uvek protkano hegemonim.^[10] Sa zahtevom ka orijentaciji na normalno – koje može biti buržoasko, heteroseksualno, hrišćansko, belo i muško, belo i žensko, nacionalno – tokom modernog doba postalo je neophodno da se razvije perspektiva kontrole sopstvenog tela, sopstvenog života, regulisanjem i, dakle, upravljanjem sobom. Normalno nije identično sa normom, ali može preuzeti njegovu funkciju. Normalnost, međutim, nikada nije nešto spoljašnje, jer mi smo ti koji ga garantuju i reprodukuju kroz promene. Prema tome, mi vladamo sobom u dispozitivu governmentaliteta, biopolitike i kapitalizma tako što normalizujemo sebe. Ako je to uspešno – a obično jeste – moć i izvesni odnosi dominacije

jedva su приметni, veoma teški za promišljanje, jer mi delujemo kroz njihovu produkciju kao da to jeste, na načine odnošenja prema sebi i posedujući svoja tela. Društvo koje normalizuje i subjektivacija koja se dešava unutar njega su istorijski efekti tehnologije moći nad životom. Sam normalizovani subjekt je, ponovo, istorijski konstrukt u skupu oblika znanja, tehnologija i institucija. Ovaj skup usmeren je na individualno telo kao i na život stanovništva u celini. Normalizacija se odvija kroz svakodnevne prakse koje se posmatraju kao očigledne i prirodne.

Dodatno, normalno je naturalizovano efektom aktuelnosti, autentičnosti. Mi dakle, verujemo, na primer, da je efekat odnosa moći suština nas samih, naše istine, naše aktuelno jezgro, poreklo našeg bića. Ovo normalizujuće samo-vladanje je zasnovano na zamišljenoj koherentnosti, jednoobraznosti i celovitosti, koja se može pratiti unazad sve do stvaranja belog muškog subjekta. [11] Koherentnost je, ponovo, jedan od preduslova za moderni suverenitet. Subjekt mora verovati da je on “gospodar u svojoj kući” (Frojd). Ako ova fundamentalna konstrukcija ne uspe, onda obično ne samo da drugi vide dotičnu osobu kao “nenormalnu”, već i sama ta osoba takođe ima takvo mišljenje o sebi.

Ostanimo sa naučenim načinom samo-odnošenja, koji je tako egzistencijalan za modernu biopolitičku vladavinu i koji se primenjuje na čitavo stanovništvo na vrlo različite načine. Ovaj odnos sa samim sobom je zasnovan na ideji posedovanja unutrašnje prirode, unutrašnje suštine koja prikriva nečiju jedinstvenu individualnost. Ove vrste zamišljenih “unutrašnjih, prirodnih istina”, ove konstrukcije zapravo, obično se razumeju kao nepromenljive, koje se mogu samo suzbiti ili osloboditi. Do danas, one hrane ideje da može ili treba oblikovati samog sebe i svoj život slobodno, autonomno i prema sopstvenim odlukama. Ove vrste odnosa moći su, prema tome, teško uočljive jer one obično dolaze zajedno sa čovekovom slobodnom odlukom, a lični stavovi dovode do želje da se upita: “Ko sam ja?” ili “Kako mogu ostvariti svoj potencijal?” “Kako se mogu pronaći i ostvariti suštinu svoga bića?” Kao što je već rečeno, koncept lične odgovornosti, tako često korišćen tokom neoliberalne transformacije, leži u toj liberalnoj liniji sile posedničkog individualizma i aktuelnosti i jedino funkcionise dodatno kao neoliberalna interpelacija za samo-vladanje.

U suštini, upravljачka vladavina nad sobom dešava se u očiglednom paradoksu. Vladanje, kontrola, disciplinovanje i regulisanje sopstvenih resursa, istovremeno, i oblikovanje i formiranje sebe, jačanje sebe, znači biti slobodan. Samo se kroz ovaj paradoks suverenim subjektima može vladati. Upravo zbog tehnika vladanja čovekova ličnost izranja iz istovremenog podčinjavanja i emancipacije, iz simultanosti prinude i slobode, u ovom paradoksalnom pokretu, individua ne samo da postaje subjekt, već izvestan moderni “slobodni” subjekt. Ovako subjektiviziran, ovaj subjekt neprekidno učestvuje u (re)produkciji uslova za governmentalitet, kao prvi faktor u ovakvom scenariju. Prema Fukou, moć se praktikuje samo na “slobodnim subjektima” i samo dok su “slobodni” (vidi Foucault 1983).

U kontekstu governmentaliteta, subjekti su podređeni i istovremeno činioci, a na izvestan način i slobodni. Ta sloboda je i uslov i efekat liberalnih odnosa moći, tj. biopolitičkog governmentaliteta. Uprkos svim ovim promenama koje su se desile do danas od kraja 18. veka, to je jedna od linija sila kroz koje se može vladati pojedincima u modernim društvima.

Ta normalizovana sloboda društava sa biopolitičkom vladavinom ne postoji nikada bez sigurnosnih mehanizama ili sistema abnormalnog i devijantnog, koji takođe ima funkcije subjektivizacije. Moderno doba je nezamislivo bez “kulture opasnosti”, bez permanentne pretnje normalnom, bez imaginarijuma invazija stalnih, zajedničkih pretnji poput bolesti, prljavštine, seksualnosti, ili “straha od degeneracije” (Foucault 2004b, 101f.). [12] Međuigra slobode i sigurnosti, samo-osnaživanja i prisile, takođe uz pomoć ove kulture opasnosti, nosi i problem političke ekonomije liberalne moći.

Nasuprot ovome, svi oni koji nisu upodobljeni normi i normalnom slobodnom, suverenom, buržoaskom, belom subjektu uključujući i odgovarajuće vlasničke odnose, postali su prekarni. Dalje, u kontekstu socijalne

države, koja je trebalo da garantuje sigurnost moderne nesigurnosti, nisu samo žene bile strukturno stavljene u prekarni položaj kao supruge kroz normalizovane radne uslove usklađene sa potrebama muškaraca. Svi oni koji su bili isključeni kao drugačiji ili strani kompromisu kapitala i rada u nacionalnoj državi takođe su bili u prekarnoj poziciji. [13] Prekarizacija je bila, u skladu sa tim, sve do sada uvek inherentna kontradikcija u liberalnom governmentalitetu i, budući neprirodna, ometala je stabilizovanje dinamike slobode i bezbednosti. U tom smislu, bila je često okidač za protiv-stav.

Danas, normalni radni uslovi usmereni prema muškom hranitelju, što je situacija uglavnom dostupna samo većinskom društvu, gube svoju hegemoniju. Prekarizacija je sve više deo tehnika upravljačke normalizacije i kao rezultat, u neoliberalizmu se transformiše od inherentne kontradikcije u hegemonu funkciju.

Ekonomizacija života i odsustvo protiv-stava

Tema “ekonomizacije života”, koja se često pojavljivala prethodnih godina, nudi vrlo ograničena objašnjenja o procesima neoliberalnih transformacija: ne samo usled njene totalizujuće retorike, već i zbog povezanog proglašenja onog što je navodno nova pojava. “Ekonomizacija života” obično označava pojednostavljene teze: nije više samo rad već je i život postao plen interesa ekonomske eksploatacije; odvajanje između rada i života nije više moguće, a u tom procesu se dešava implozija distinkcije između proizvodnje i reprodukcije. Takva totalizujuća implozija govori o statusu kolektivne žrtve i iskrivljuje pogled na oblike subjektivacije, činioce i, konačno, protiv-stav.

Međutim, teza “ekonomizacije života” ima smisla iz perspektive biopolitičkog governmentaliteta. Ona ukazuje na moć i dominaciju odnosa buržoaskog liberalnog društva, koje se više od dvesta godina konstituisalo oko ideje produktivnosti života. U toj perspektivi, život nikada nije bio druga strana rada. U zapadnoj modernosti, reprodukcija je uvek bila deo političkog i ekonomskog. Ne samo reprodukcija, već i život uopšte nije nikada bio van odnosa moći. Umesto toga, život, i to u svojoj produktivnosti, što znači u svom potencijalu za osmišljavanje, je uve bio efekat takvih odnosa. A upravo je taj potencijal za osmišljavanje konstitutivan za pretpostavljeni paradoks moderne subjektivacije između podređivanja i sticanja moći, između regulacije i slobode. Liberalni process konstituisanja prekarizacije kao inherentne kontradikcije, nije se desio izvan subjektivacije, on je potpuno verodostojan skup socijalnih, ekonomskih i političkih pozicija.

U tom smislu, aktuelna žaljena “ekonomizacija života” nije sasvim neoliberalni fenomen, već linija sile biopolitičkih društava, koja danas možda postaje shvatljiva na novi način. Povezane subjektivacije nisu nove na način na koji se to inače govori. Zapravo, njihovi kontinuiteti biopolitičke vladavine su jedva dotaknuti.

Da li uslovima života i rada koji su se pojavili u kontekstu društvenih pokreta od 1960-tih godina zaista nije bilo ni nakoji način moguće upravljati? [14] Zapravo, disidentske prakse alternativnog načina života, želje za različitim telima i odnosa-prema-sebi (u feminističkim, ekološkim, radikalno levim kontekstima) uporno su težile da se razlikuju od normalnih radnih uslova i sa njima povezanim ograničenjima, disciplinujućim merama i kontroli. Ključne reči ovde su: lična odluka o tome šta se radi i sa kim; svesni izbor prekarnih oblika rada i života, jer više slobode i autonomije izgleda mogće upravo zbog sposobnosti da se organizuje sopstveno vreme, i, što je najvažnije: samo-determinacija. Često, biti dobro plaćen nije bilo bitno toliko koliko zadovoljstvo uživanja u radu. Zabrinutost je mogla da donese mnoge veštine. Uopšte, svesno, voljno prihvatanje prekarnih radnih uslova često je bilo i izraz želje za življenjem moderne podele reprodukcije i rada za nadnicu drugačije nego što je to moguće u normalnim radnim okvirima.

Međutim, upravo su ovi alternativni uslovi života i rada postali sve više ekonomski iskoristivi poslednjih godina jer oni prednost daju fleksibilnosti koju traži tržište rada. Tako, prakse i diskursi društvenih pokreta u prethodnih 30 ili 40 godina nisu bili samo suprotstavljajući i usmereni protiv normalizacije, već su takođe istovremeno bili deo transformacije prema neoliberalnoj formi governmentaliteta.

Ali, koliko su prekarne oblici života i rada, nekada posmatrani kao suprostavljajući, a sada očigledni, u svojoj hegemonij, upravljačkoj funkciji? I zašto se čini da gube svoj potencijal za protiv-ponašanje? Sledeći pasusi će ponuditi nekoliko ideja bez ikakvih pretenzija da se predstavi sveobuhvatna analiza.

Mnogi proizvođači u kulturi koji su ušli u prekaru situaciju svojom voljom, ljudi o kojima ovde govorimo kao o celovitoj grupi, svesno ili nesvesno bi ukazali na istoriju prethodnih alternativnih uslova egzistencije, obično bez ikakvih direktnih političkih odnosa prema njima. Oni su manje- više uznemireni prelaskom u centar društva tj. na mesto gde se reprodukuje normalno i hegemono. Ovo ne znači, međutim, da će bivše alternativne tehnike života i rada postati društveno hegemono. Umesto toga, ovo radi na suprotan način: masovna prekarizacija radnih uslova je nametnuta svima onima koji ispadnu iz normalnih radnih uslova zajedno sa obećanjem mogućnosti da se preuzme odgovornost za sopstvenu kreativnost i oblikovanje života u skladu sa sopstvenim pravilima, kao željeni, pretpostavljeno normalni uslov za egzistenciju. Naša briga nisu te osobe prisiljene na prekarost, već oni koji kažu da su, kao kulturni radnici slobodno izabrali prekarne životne i radne uslove. [\[15\]](#)

Neverovatno je da nema sistematičnih empirijskih studija ove teme. [\[16\]](#) Zajednički parametri proizvođača u kulturi, međutim, trebalo bi da budu to što su oni dobro ili izuzetno obrazovani, između 25 i 40 godina starosti, bez dece, i više ili manje u prekarnoj situaciji na međunarodnom nivou. Oni zauzimaju povremene poslove, žive od projekata i prihvataju rad na ugovor sa više klijenata istovremeno, projekti idu jedan za drugim, obično bez plaćenog odsustva zbog bolovanja, plaćenog odmora ili naknade za nezaposlenost, i bez sigurnosti posla, dakle, bez ikakve ili samo sa minimalnom socijalnom zaštitom. Četrdesetosatna radna nedelja je samo iluzija. Radno vreme i slobodno vreme nemaju jasne granice. Rad i odmor ne mogu se više odvojiti. U neplaćeno vreme oni akumuliraju veliku količinu znanja, koje nije dodatno plaćeno, ali se prirodno traži i koristi u kontekstu plaćenog rada i tako dalje.

Ovo nije “ekonomizacija života”, koja dolazi spolja, svemoćna i totalizujuća. Ovo su prakse povezane sa željom i adaptacijom. Jer su ovi egzistencijalni uslovi konstantno predviđani i proizvođeni kroz prethodnu poslušnost. “Volonterski” tj. neplaćeni ili nisko plaćeni poslovi u kulturnim industrijama i industriji visokog obrazovanja, na primer, su previše često prihvaćeni kao nepromenljiva činjenica, i više od toga se čak ni ne traži. Potreba da se prihvate drugi, manje kreativni, prekarne poslovi da bi se finansirala sopstvena kulturna produkcija je prihvaćena. Ovo prisilno i, istovremeno, izabrano finansiranje sopstvenog kreativnog proizvodnog rada konstantno podržava i reprodukuje upravo one odnose zbog kojih čovek pati i čiji želi da bude deo. [\[17\]](#) Možda oni koji obavljaju kreativne poslove, oni prekarne kulturni proizvođači koji stvaraju, jesu subjekti koji mogu biti eksploatisani tako lako jer oni izgleda da prihvataju svoje životne i radne uslove u nedogled usled vere u svoju slobodu i autonomiju, usled fantazija o samo-realizaciji. U neoliberalnom kontekstu oni su eksploatisani do takvog ekstrema da ih Država čak predstavlja kao uzor. [\[18\]](#)

Ova situacija samo-prekarizacije povezana je sa iskustvima straha i gubitka kontrole, osećanja nesigurnosti kroz gubitak sigurnosti i bezbednosti, kao i straha i iskustva promašaja, društvenog pada i siromaštva. Iz istih ovih razloga, “puštanje” ili forme odustajanja i odbacivanja od strane hegemonih paradigmi su teške. Svako mora da ostane “na spidu” ili može da ispadne. Nema jasnog vremena za relaksaciju ili oporavak. Ova vrsta reprodukcije nema jasno mesto, što, zauzvrat, rezultira neispunjenim težnjama i kontinuiranom patnjom zbog toga. Želja za opuštanjem “da bi smo našli sebe” postaje nezasićena. Ti oblici reproduktivnih praksi obično moraju da se uče iznova. Oni nedostaju u svakoj samo-evidenciji i moraju biti gorko izborni, protiv sebe i drugih. Sa druge strane, ovo čini tu težnju za reprodukcijom, za regeneracijom tako ekstremno lakom za prodaju na tržištu.

Kao rezultat ovoga, nije samo strana rada, produkcije, postala prekarne, već i takozvana druga strana, koja se često definiše kao “život”, strana reprodukcije. Da li se, dakle, produkcija i reprodukcija podudaraju? U ovim kulturnim proizvođačima, na stari novi način – da. Ono što one otkrivaju je da u neoliberalnoj formi individualizacije, delovi produkcije i reprodukcije su pohranjeni “u” subjekte. Panagiotidis i Tsianos (2004/05,

st. 19) takođe se zalažu za ove stavove kada kažu: “Progresivna prevaga podele produkcije i reprodukcije ne dešava se kod kuće ili na radnom mestu, već kroz otelotvorenje rada samog: prekarizacija putem mišljenja!” Ono što se materijalizuje u telima, izvan rada, je uvek upravljani život, dok biopolitički upravljajući odnosi moći funkcionišu tvrdoglavo kroz produkciju hegemonih, normalizovanih tela i samo-realizacije.

Funkcija reprodukcije konsekventno se menja u sadašnjem kontekstu prekarnog nematerijalnog, obično individualizovanog rada i “života”. Nije više eksternalizovana u drugima, prvenstveno ženama. Individualna reprodukcija i seksualna reprodukcija, produkcija života, sada postaje individualizovana i premešta se, delimično, “u” same subjekte. Radi se o regeneraciji izvan rada, kao i kroz rad, ali još uvek prilično često izvan odgovarajuće plaćenog rada za nadnicu. Radi se o regeneraciji, obnavljanju, stvaranju iz sopstva, re-produkujući sebe iz svoje sopstvene moći: samovoljno. Samo-realizacija postaje reproduktivni zadatak za nas same. Rad treba da garantuje reprodukciju sebe.

Predstavljanjem “prekarizovanih” kulturnih proizvođača (odnosno, kulturnih proizvođača koji su učinjeni prekarnim) u njihovoj ukupnoj heterogenosti na tako jedinstven način, moguće je reći da je njihova subjektivacija u neoliberalizmu očigledno kontradiktorna: u simultanosti, sa jedne strane, prekarizacije, koja takođe uvek znači fragmentaciju i nelinearnost, i sa druge strane, kontinuiteta suvereniteta. Kontinuitet modernog suvereniteta dešava se kroz stilizaciju samo-ostvarenja, autonomije i slobode, kroz oblikovanje i odgovornost za sebe, i ponavljanje ideje aktuelizacije. Primer toga je (još uvek) široko rasprostranjena ideja modernog subjekta muškarca umetnika, koji izražava svoju kreativnost iz sebe jer ona postoji u njemu, tu gde zapadna moderna takođe smešta seks koji je učinila prirodnim, suštinom individualnog. Uopšteno, za kulturne proizvođače koji su ovde opisani, suverenitet izgleda ostaje uglavnom u “slobodnoj” volji za prekarizacijom, dakle, za samo-prekarizacijom. Ipak ovo, zauzvrat, moglo bi biti centralni razlog zašto je tako teško prepoznati strukturalnu prekarizaciju kao neoliberalni fenomen vladanja koji utiče na čitavo društvo i koji je teško svesti na slobodnu odluku. Kulturni proizvođači dakle nude primer koliko su “samoizabrani” načini života i uslova rada, uključujući njihove ideje autonomije i slobode, kompatibilni sa političkim i ekonomskim restrukturiranjima. Kako drugačije možemo objasniti da u studiji uslova života i rada kritički nastrojenih kulturnih proizvođača, kada su pitani šta je “dobar život”, oni nemaju odgovor?[\[19\]](#) Kada rad i život sve više prožimaju jedan drugog, onda to znači, kako je jedan ispitanik to izrekao: “rad curi u vaš život”. Ali očigledno, nedovoljno ideja o “dobrom životu” curi u rad, gde bi, zauzvrat, to moglo da se transformiše u nešto što bi kolektivno značilo “dobar život”. Nedostaje protiv-stav sa pogledom na bolji život, a koji ima sve manje vladajuću funkciju.

Očigledno, vera u prekarizaciju kao liberalnu upravljачku suprotstavljenu poziciju može se održati uz pomoć kontradiktorne subjektivacije, između suvereniteta i fragmentacije. Međutim, na ovaj način, trajni odnosi moći i dominacije se čine nevidljivim a mehanizmi normalizacije postaju naturalizovani kao subjektive samoevidentne i autonomne odluke. Totalizujući govor o “ekonomizaciji života” samo doprinosi ovome, izazivajući hegemonne efekte zbog kojih nestaju iz vida a sa njima i borba i antagonizmi. Naša sopstvena imaginacija autonomije i slobode ne reflektuje se na upravljачke linije sile moderne subjektivacije, druge slobode nisu dalje zamišljane, što blokira pogled na mogući stav koji potvrđuje hegemonu funkciju prekarizacije u kontekstu neoliberalnog governmentaliteta.

Šta je cena ove normalizacije? U neoliberalizmu, šta funkcioniše kao nenormalno? Kao devijantno? Šta ne može biti ekonomski eksploatisano na ovaj način? Umesto fokusa na mesijansku pojavu protiv-stava i novih subjektivacija, koje je Delez retorički formulisao pitanjem: “Zar promene u kapitalizmu ne nalaze neočekivani ‘susret’ u sporom pojavljivanju novog selfa kao centra otpora?” (Deleuze 1988, p. 115),[\[20\]](#) ja verujem da je neophodno nastaviti raditi dalje i preciznije na genealogijama prekarizacije kao hegemonne funkcije, na problemu kontinuiteta buržoaskih upravljачkih metoda subjektivacije, uključujući i kontekst pojmova autonomije i slobode koji sebe vide kao disidentske.[\[21\]](#)

Tekst je preveden sa engleskog jezika, a preuzet je sa www.transversal.at ljubaznoscu autorke Isabell Lorey.

<https://zajednicko.org/blog/governmentalitet-i-samoprekarizacija-o-normalizaciji-kulturnih-proizvodaca-isabell-lorey/>

Literatura:

BÖHMLER, Daniela; Scheiffele, Peter (2005): Überlebenskunst in einer Kultur der Selbstverwertung. In: Franz Schultheis; Christina Schulz (eds.): Gesellschaft mit beschränkter Haftung. Zumutungen und Leiden im deutschen Alltag. Konstanz, pp. 422-448

BOLTANSKI, Luc; Chiapello, Eve (2005): The Role of Criticism in the Dynamics of Capitalism: Social Critique vs. Artistic Critique. *Worlds of Capitalism. Institutions, Governance, and Economic Change in the Era of Globalization.* (Ed.) Max Miller. London, New York, pp. 237-267

BRÖCKLING, Ulrich; Krasmann, Susanne; Lemke, Thomas (eds.) (2000): *Gouvernementalität der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung des Sozialen.* Frankfurt/M.

CASTEL, Robert (2005): *Die Stärkung des Sozialen. Leben im neuen Wohlfahrtsstaat.* Hamburg (French Original: *L'insécurité sociale – qu'est-ce qu'être protégé?* Paris 2003)

DELEUZE, Gilles (1988): *Foucault.* Transl. and ed. by Seán Hand. London

DELEUZE, Gilles (1992): Postscript on the Societies of Control. In: *OCTOBER* 59, Winter, pp. 3-7.; also available at <http://www.nadir.org/nadir/archiv/netzkritik/societyofcontrol.html> (20/10/05).

DEMIROVIC, Alex (1997): *Demokratie und Herrschaft. Aspekte kritischer Gesellschaftstheorie.* Münster

FOUCAULT, Michel (1980): *The History of Sexuality, Volume I: An Introduction.* Trans. Robert Hurley. New York

FOUCAULT, Michel (1985): *The Use of Pleasure.* Trans. Robert Hurley. New York

FOUCAULT, Michel (1983): "The Subject and Power." In: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, ed. by Hubert L. Dreyfus; Paul Rabinow. Chicago, pp. 208-226

FOUCAULT, Michel (1991): "Governmentality." In: *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, ed. by Graham Bruchell et al. Chicago, pp. 87-104

FOUCAULT, Michel (2004a) *Geschichte der Gouvernementalität I. Sicherheit, Territorium, Bevölkerung. Vorlesungen am Collège de France 1977-78.* Frankfurt/M. (French Original: *Sécurité, Territoire et Population*, Paris 2004)

FOUCAULT, Michel (2004b): *Geschichte der Gouvernementalität II. Die Geburt der Biopolitik. Vorlesungen am Collège de France 1978-79.* Frankfurt/M. (French Original: *Naissance de la biopolitique*, Paris 2004)

HALL, Stuart (1997): *The Spectacle on the "Other".* In: Stuart Hall (ed.): *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices.* London, pp. 223-290

HARDT, Michael; Negri, Antonio (2000): *Empire.* Cambridge/Mass., London

- KLEINES POSTFORDISTISCHES DRAMA/kpD (2005a): Prekäre Subjektivierung. Interview. In: Malmoe, No. 7, p. 20
- KLEINES POSTFORDISTISCHES DRAMA/kpD (2005b): Prekarisierung von KulturproduzentInnen und das ausbleibende "gute Leben." In: arranca! für eine linke Strömung. No. 32 (Summer), pp. 23-25.
- KUSTER, Brigitta (2006): Die eigenwillige Freiwilligkeit der Prekarisierung. In: Grundrisse. Zeitschrift für linke Theorie & Debatte, Nr. 18, http://www.grundrisse.net/grundrisse18/brigitta_kuster.htm
- LEMKE, Thomas; Krasmann, Susanne; Bröckling, Ulrich (2000): Gouvernementalität, Neoliberalismus und Selbsttechnologien. In: Ulrich Bröckling; Susanne Krasmann, Thomas Lemke (eds.): Gouvernementalität der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung des Sozialen. Frankfurt/M., pp. 7-40
- LEMKE, Thomas (2004): Räume der Regierung: Kunst und Kritik der Menschenführung. In: Peter Gente im Auftrag des Zentrums für Kunst und Medientechnologie (ZKM) (ed.): Foucault und die Künste. Frankfurt/M., pp. 162-180
- LOCKE, John (1823): Two Treatises of Government (Concerning the True Original Extent and End of Civil Government §44). from The Works of John Locke. A New Edition, Corrected. In Ten Volumes. Vol. V. London,. <http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/locke/government.pdf>; (10/19/2005)
- LOREY, Isabell (2006a): Als das Leben in die Politik eintrat. Die biopolitisch gouvernementale Moderne, Foucault und Agamben. In: Marianne Pieper; Thomas Atzert; Serhat Karakayali; Vassilis Tsianos (eds.): Empire und die biopolitische Wende. Frankfurt/M./New York
- LOREY, Isabell (2006b): Der weiße Körper als feministischer Fetisch. Konsequenzen aus der Ausblendung des deutschen Kolonialismus". In: Martina Tißberger, Gabriele Dietze, Daniela Hrzán, Jana Husmann-Kastein (eds.): Weiß – Weißsein – Whiteness. Critical Studies on Gender an Racism.Frankfurt/M. et al, S. 61-84
- MACPHERSON, Crawford Brough (1962): Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke. Oxford
- MCROBBIE, Angela (2001): "Everyone is Creative": artists as new economy pioneers? http://www.opendemocracy.net/arts/article_652.jsp (10/18/2005)
- MECHERIL, Paul (2003): Prekäre Verhältnisse. Über natio-ethno-kulturelle Mehrfachzugehörigkeit. Münster/ New York/ Munich/ Berlin
- MARX, Karl [1859] (1999): A Contribution to the Critique of Political Economy. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/index.htm> (10/19/2005)
- OTT, Cornelia (1997): Lust, Geschlecht und Generativität. Zum Zusammenhang von gesellschaftlicher Organisation von Sexualität und Geschlechterhierarchie. In: Irene Dölling; Beate Kraus (eds.): Ein alltägliches Spiel. Geschlechterkonstruktionen in der sozialen Praxis. Frankfurt/M., pp. 104-124
- PANAGIOTIDIS, Efthimia; Tsianos, Vassilis (2004/05): Reflexive Prekarisierung. Eine Introspektion aus dem Alltag von Projektlinken. In: Fantômas. Magazin für linke Debatte und Praxis: "Prekäre Zeiten". No. 6 (Winter), pp. 18-19
- PANAGIOTIDIS, Efthimia (2005): DenkerInnenzelle X. Prekarisierung, Mobilität, Exodus. In: arranca! für eine linke Strömung. No. 32 (Summer), pp. 12-14

PIEPER, Marianne; Gutiérrez Rodríguez, Encarnación (eds.) (2003): *Gouvernementalität. Ein sozialwissenschaftliches Konzept im Anschluss an Foucault*. Frankfurt/M./New York

PÜHL, Katharina (2003): *Der Bericht der Hartz-Kommission und die 'Unternehmerin ihrer selbst': Geschlechterverhältnisse, Gouvernementalität und Neoliberalismus*. In: Marianne Pieper; Encarnación Gutiérrez Rodríguez (eds.): *Gouvernementalität. Ein sozialwissenschaftliches Konzept im Anschluss an Foucault*. Frankfurt/M./New York, pp. 111-135

RAMBACH, Anne; Rambach, Marine (2001): *Les intellos précaires*. Paris

SARASIN, Philipp (2001): *Reizbare Maschinen. Eine Geschichte des Körpers 1765-1914*. Frankfurt/M.

[1] Kulturni proizvođači' se ovde koristi kao oznaka paradoksa. Odnosi se na imaginaciju označenih subjekata: imaginaciju njihove autonomne proizvodnje i oblikovanja njih samih. Ali, istovremeno, radi se o činjenici da ovi načini subjektivacije postaju instrumenti vladanja, dakle funkcionalni efekti društava biopolitičke vladavine u zapadnoj modernosti. Zato termini "kulturni proizvođači" ima kontradiktorno, nekoherentno značenje i ne tiče se na prvom mestu umetnika. Sa ovom konceptualizacijom referišem i na definiciju koju je napravila grupa KPD/kleines postfordistisches Drama (mala postfordistička drama) čija sam članica zajedno sa Brigitom Kuster (Brigitta Kuster), Katjom Rajhard (Katja Reichard) i Marion fon Osten (Marion von Osten) (skraćena KPD) odnosi se na Komunističku partiju Nemačke, prim.prev).

"Mi koristimo termin "kulturni proizvođači" na strateški način. Sa tim, mi ne govorimo o nekom sektoru (kulturne industrije), niti o nekoj društvenoj kategoriji (na primer, onima koji imaju status umetnika i pisaca u Nemačkoj sa zdravstvenim, penzionim i osiguranjem u slučaju nezgode) ili o profesionalnom kategoriji. Umesto toga, govorimo o praksi prelaska kroz niz stvari: teorijska produkcija, dizajn, politička i kulturna samoorganizacija, forme saradnje, plaćeni i neplaćeni poslovi, neformalne i formalne ekonomije, privremeni savezi, rad i život vezani za projekte." (Kleines postfordistisches Drama 2005b, 24)

[2] Pod linijama sile podrazumevam formacije akcija i praksi koje su se homogenizovale i normalizovale u vremenu i prostoru kroz decenije ili vekove i postale efekti hegemonije. (vidi i: Foucault 1980; Deleuze 1988).

[3] Ovim konceptom, na francuskom „contre-conduite“, Fuko opisuje borbu protiv specifičnih oblika vladavine koju zove "governmentalitet". Vidi: Foucault 2004a, 292f.

[4] Merkantilizam je takođe bio orijentisan na rast stanovništva, ali više u smislu kvantitativnih aspekata nego kvaliteta života "naroda".

[5] Za jedno od malobrojnih mesta na kojima Fuko ukazuje na neodvojivost modernog governmentaliteta i biopolitike, vidi see Foucault 2004b, str. 43. O biopolitičkom governmentalitetu kao socio-teoretskom konceptu, vidi Lorey 2006a.

[6] Prateći misli Luja Altisera, ovi zamišljeni samo-odnosi ne mogu se odvojiti od "realnih životnih uslova", koji su ovde tehnike vladanja stanovništvom, koje se, na primer, materijalizuju u konstituciji tela.

[7] Polazim od toga da upravljanje sobom (self management) nije skrenulo na "unutra" pod neoliberalizmom i da je tad zamenjen regulatorni princip. Regulacija i kontrola su tehnike koje se nisu ustanovile prvo u neoliberalizmu da bi se suprotstavilo disciplini (Deleuz 1992; Hard/Negri 2000). Posebno kada je reproduktivnim tehnologijama zajedno sa higijenom data centralna biopolitička produktivnost telima (podeljenim po rodu i rasi), onda je za buržoaziju uvođenje ovih praksi subjektivacije morao biti na samom početku

modernog dobar, krajem 18. veka najkasnije.

[8] Ova biopolitička subjektivacija se razlikuje po rodu, rasi, klasi, religiji i hetero-normativnosti, ali ne mogu ići u detalje na ovom mestu. Generalno, tekst se bavi samo ovim linijama sile buržoaske subjektivacije. Ne teži da da sveobuhvatan pogled na problem načina s uspostavljanja subjekta.

[9] Fuko (2004b) nasuprot tome, govori samo u vezi sa formiranjem neoliberalnog governmentaliteta u SAD samozaposlenog, kao i istraživanje koje se bazira na njegovom radu (a.o. Bröckling 2000; Pieper/Gutiérrez. Rodríguez 2003). Lemke et al. (2000) smatraju, na primer, da prvi put kada se liberalna regulacija “prirodne slobode” transformisala u regulaciju “veštačke slobode”, bilo je moguće detektovati “preduzetničko ponašanje ekonomski racionalnih pojedinaca” (15). Ipak šta je drugo ta “prirodna sloboda” nego efekat tehnika vladanja i društvenih borbi? I šta je, nasuprot tome, “veštačka sloboda”?

[10] U njegovoj genealogiji governmentaliteta, Fuko ne povlači nikakve direktne veze između normalnog i hegemonog. Da bi se razumela dinamika i značenje governmentaliteta, mehanizmi normalizacije moraju se eksplicitno povezati sa produkcijom hegemonih diskursa i povezanih borbi. O vezi između Fukoa i Gramšija, vidi: Hall 1997; Demirovic 1997.

[11] O vezi imaginarnog celog i belog (wholeness and whiteness), vidi: Lorey 2006b.

[12] Biopolitički governmentalitet strukturira moderna društva na specifično paradoksalan način. “On omogućava”, kako Kornelia Ot (Cornelia Ott) sažeto kaže, “ljudima da razumeju sebe kao jedinstvene “subjekte” i, u isto vreme, povezuje ih zajedno u amorfnu, sjedinjenu “masu naroda”...Dakle, druga strana je uvek “pravo na život” pre nego isključenje ili anihilacija života”. (1997, 110). O vezi između biopolitičkog odruštljenja i kolonijalizma, vidi Lorey 2006b.

[13] O tom širem razumevanju prekarizacije vidi i: kpD 2005a; 2005b and Mecheril 2003.

[14] Boltanski/Chiapello (2001), nasuprot tome, pretpostavljaju aproprijaciju. Prema njihovoj studiji, promene u kapitalizmu od 1960tih mogu se pratiti unazad do specifične integracije i strateške reformulacije “umetničke kritike”, kritike koja se žali na uniformnost masovnog društva, nedostatak individualne autonomije i gubitka autentičnih društvenih odnosa (vidi i: Lemke 2004, str. 176/78).

[15] Boltanski/Chiapello (2001), nasuprot tome, pretpostavljaju aproprijaciju. Prema njihovoj studiji, promene u kapitalizmu od 1960tih mogu se pratiti unazad do specifične integracije i strateške reformulacije “umetničke kritike”, kritike koja se žali na uniformnost masovnog društva, nedostatak individualne autonomije i gubitka autentičnih društvenih odnosa (vidi i: Lemke 2004, str. 176/78).

[16] Početni pristupi mogu se naći u Böhmler/Scheiffle 2005; studija An i Marine Rombaš (Anne i Marine Rambach) (2001) o prekarnim intelektualcima u Francuskoj; teze Anđele MekRobi (Angela McRobbie) (2004) o funkcionalnosti umetnika za novu ekonomiju; ili studija kpD (vidi napomene 1 i 18; kpD 2005 b).

[17] Performer Jochen Roler (Jochen Roller) tematizuje upravo tu dinamiku u svojim radovima.

[18] Vidi, na primer, tekst Schröder/Blair iz 1998. godine, ili uvođenje – između ostalih – novinara, univerzitetskih radnika i umetnika u kontekst reforme Hartz-IV u Nemačkoj koji dobijaju ulogu “nacionalnih profesionalaca” (www.bundesregierung.de/artikel-,413.445340/Bundesregierung-richtet-Steuer.htm; 10/21/05).

[19] Kao deo filmskog projekta “Kamera Läuft!” (“Akcija!”, Ciriš / Berlin 2004, 32’), krajem 2003. godine, grupa kpD je intervjuisala 15 berlinskih kulturnih proizvođača (uključujući kpD) “sa kojima smo radili zajedno na specifičnoj formi političke prakse u polju kulture ili čiji smo rad koristili kao reference... Naša pitanja su se

zasnivala na upitnicima koje su u akciji "Fijat je naš univerzitet!" sprovedi Fronte della Gioventù Lavoratrice i Potere Operaio početkom 1967. u Mirafioriju (kvart u Torinu gde se nalazi industrijski kompleks Fiata, prim.prev). Između ostalog, pitanja su bila vezana za "dobar život" i organizaciju... S obzirom na potencijalnu politizaciju kulturnih proizvođača, mi smo bili zainteresovani za strategije kolektivnog otpora i za to vezane želje za poboljšanjem sopstvenog života, života drugih i, konačno, za društvenu promenu. Jedino što je bilo prisutno u svim intervjuima je patnja zbog nedostatka kontinuiteta... Ni mi nismo pronašli alternativne koncepte života na svom horizontu ideja koji bi jasno i nedvosmisleno mogli da stvore protivtežu postojećim." (kpD 2005b, 24f.; s.a. kpD 2005a)

[20] Ekstremni primer aktuelne mesijanske ideje je naravno kraj knjige Imperija Harta i Negrija (2000), ali i, iako drugačiji i u mnogo slabijoj formi, Fuko (1983) sa svojim zahtevom za nove subjektivizacije.

[21] Zahvaljujem se Brigiti Kuster (Brigitta Kuster), Katarini Pul (Katharina Pühl) i Gerald Raunihu (Gerald Raunig) za kritičke diskusije.